

<https://doi.org/10.62837/2024.9.266>

QOCAYEVA KÖNÜL NAZİM QIZI
KƏRİMOVA QÖNÇƏ AKİF QIZI
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
“Xarici dillər” kafedrasının müəllimləri
kazimova goncha79@gmail.com
salmanliayla@gmail.com
Z.Əliyeva 92.

“İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ AMERİKANİZMLƏR VƏ ONLARIN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ **Xülasə**

Üç əsrdən artıqdır ki, Amerika lüğəti tamamilə və ya qismən ingilis (ingilis) lüğətindən təkamül keçirmiş və sözün inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Sözlərin əksəriyyətinin doğma hindu dilindən götürüldüyü güman edilirdi. Amma “Amerikançılıq”a daxil olan bütün sözlər hind dilindən alınsaydı, düzgün olmazdı. Amerika həyat tərzinə və obyektlərinə istinad etmək üçün istifadə olunan terminlər olan sözlər var. Hər hansı bir sözün quruluşu və ya mənası ingilis sözünə bənzəməzsə, onu dərhal “Amerikançılıq” adlandırmaq səhv olardı.

Məqalədə Amerikanizm anlamından, onun dünya səhnəsinə gəlişindən, bundan əlavə ingilis dilinin Britaniya adalarından müstəmləkələrə və yeni dünyaya keçidindən ətraflı şəkildə bəhs olunacaq. Belə ki, Britaniya və Amerika ingilis ləhcələri arasındakı fərqlərə, əsasən lüğət, qrammatika və tələffüz aspektlərində rast gəlmək olar. Təbii ingilis dilində danışan (native speakers) dünya əhalisinin təxminən üçdə iki hissəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayır. Məhz buna görə də, “İngilis dili”, ABŞ-da ən geniş yayılan və istifadə olunan əsas ünsiyyət dilidir.

Açar sözlər: amerikanizm, ingilis dili, forma, müstəmləkə, ədəbi norma, lüğət

English (United States) at Ethnologue (18th ed., 2015) Müəllif yazır: “Amerika ingiliscəsi (American English) siyasi Amerika tarixinin ən mühüm tərkib hissəsidir. Belə ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında danışılan ingilis dilinin variant “Amerika ingilis dilisi” adlanır. “Variant və müxtəliflik” termini bir sıra səbəblərə görə daha münasib hesab olunur. ABŞ-da danışılan bu dilin etimoloji nöqtəyindən əlavə regional variantlıq hesab olunmasına baxmayaraq, heç bir vəchlə dialect adlandırıla bilməz, çünki bu dil “Standard Amerika dili” adlandırılan ədəbi normalara uyğun formaya malikdir. Beləliklə, verilmiş tərifi müvafiq olaraq bildirmək olar ki, dialektlər, əsasən, ədəbi formaya malik deyil və Amerika ingilis dilinin (American English) ədəbi normalara uyğun formaya malik olduğu faktorunu nəzərə alaraq, əminliklə onun dialect olmadığı fikrini təsdiq edə bilərik.” (1-p.29-34)

“Amerikanizm anlamı”- Amerika Birləşmiş Ştatlarında danışılan ingilis dilinə xas xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən söz və ya sabit söz birləşməsi kimi müəyyən

oluna bilər. Amerika xalqının ingilis dilinə olan ilk və ən böyük töhfəsi Şimali Amerika heyvanlarını və bitkilərini adlandırmaq ehtiyacında özünü biruzə verir. Müxtəlif illərdə -1608 və 1612-ci illərdə, ingilis dilindən alınmış “corn” (taxıl) və “catfish” (dəniz pişiyi) kimi yeni sözlər və 1609, 1613-cü illərdə alınmış “raccoon” (yenot) və “moose” (Amerika sığını) kimi digər sözlər hindlilər tərəfindən danışılan dillərdən alınaraq, dilin lüğət tərkibinə keçmişdir. Belə ki, “İngilis dilinin Amerika variantı” Standart İngilis dilindən (Standart English) tələffüzdə, bir sıra cüzi qrammatik xüsusiyyətlərdə və ən başlıcası lüğət tərkibində fərqlənir. Dilin tarixi araşdırılan zaman, diqqəti cəlb edən ən mühüm faktorlardan biri Amerika ingilis dilisinin (Amerikan English) meydana çıxmasının ilk koloniyaların yarandığı dövrə, əsasən, 17-ci əsrə təsadüf etməsidir. Koloniyalar inkişaf etdikcə, ABŞ-da danışılan ingilis dilinin inkişafı prosesi bu amili daha da sürətləndirirdi. Bu təsir özünü bir sıra əlamətdar hadisələrdə biruzə verdi.

Belə ki, 1621-ci ildə “Şükranlıq bayramı” (Thanksgiving Day- ABŞ-da və həmçinin, Kanada da qeyd olunur), 1636-cı ildə “Dövlət məktəbinin açılışı” (Public school), 1696-cı ildə “Məzun günü” (Alumnus) və 1676-cı ildə müstəmləkəçilərin ön sərhədi dəyişdirməsi (The Frontier) bu əlamətlər sırasında yerini almış ən bariz nümunələrdir. 18-ci əsr, əsasən, 1736-cı il “Milli Dirçəliş” (Awakening) və 1789-cu il “Mühacir Köçü” (Immigrant Migration) kimi hadisələrlə səciyyələnir.

19-cu əsrdə isə, əsasən, 1838-ci ildə “yeni texnologiya üsulu” və 1883-cü ildə “İlk Göydələnlər” meydana çıxdı. 20-ci əsrdə isə Amerikalılar, əsasən, 1916-cı ildə “İnsan zəkasını qiymətləndirən intellekt testləri”ni (IQ) həyata keçirdilər və 1985-ci ildə raket təlimi üzrə seçilmiş alimlər (Rocket scientists) üçün yüksək təhsil imkanı yaratdılar. Belə ki, 20-ci əsr bir sıra xüsusiyyətlərlə səciyyələnir.

Təxminən 15-16 – cı əsrlərdə latın dili artıq geniş miqyasda inkişaf edərək bütün elm sahələrinə nüfuz etmişdir və beləliklə ingilis dilində latın mənşəli sözlərin sayı durmadan artırdı. Belə sözlər xüsusiilə də latın dilini yaxşı bilən şəxslər tərəfindən yazılı şəkildə yayılmağa başlamışdı. Məsələn: antena- antenmae, index- idices, datum- data, sratum- srata, phemomenon- phenomena, axis- axes, formula- formulae və s. Kimi sözlər daha çox yayılmışdır. Bu sözlərin sözlərin latın mənşəli olmaları xüsusiilə onların suffiks (son şəkilçilər) vasitəsi ilə sübut olunur ki, fəhlərdə adətən ate, ute şəkilçisi əlamət göstəricisi kimi götürülür, exasprute, absolute, attribute, salute, contribute: adj kimi- ant, ent, ior, alParticipiant, reluctant, evident, superident, superior İngilis sözlərinin genişlənməsinə təsir edən ikinci amil skandiviya amilidir ki, bu da 8 – 10 cu əsrlərdə onların Britaniya adlarında məskunlaşmaqları ilə əlaqədardır. Lakin bu sözlərin daha dəqiq mənbəyini izah etmək bir qədər çətinlik yaradır, belə ki, hər ikisi German dillərinin təsiri altında olublar; husband, fellow, knife, leg, wing, forget kimi sözlər bu qrupa aid edilir. Qədim ingilis dili qərbi German, xüsusiilə anglo-saxon və jutes (bu iki, cənubi Danimarka və şimali Almaniya) tayfalarının e.əvvəl 5- ci əsrdə Britaniyanə işğal etməklə öz dillərini onlara mənimsətmələr nəticəsində dinin söz ehtiyatı

zənginləşməkdə davam edirdi. Ardınca işğal olunmuş Selt tayfalarının dilində də xeyli sayda sözlər ingilis dilinə keçərək onun söz ehtiyatının zənginləşməsinə səbəb olmuşdur.

20-ci əsrin sonlarında – təxminən, 1980-ci ildə yeni sözlərin və məfhumların meydana çıxması ilə dilin lüğət tərkibi daha da zənginləşdi. “Etik İnvestisiya” və “Daxili bazar” kimi yeni anlayışlar ortaya çıxdı. “Ödəniş” sözü “plastik” sözü ilə əvəz olunmağa başladı. Məsələn, (kredit kartlar, bankamatik kartlar və s.). Bundan əlavə, kifayət qədər mühüm əhəmiyyət daşıyan fiqurlardan biri olan “Yuppie” termini də dilin lüğət fonduna daxil oldu.

“New Jersey” kollecinin, daha sonra (Princeton Universiteti)nin prezidenti olmaqdan ötrü 1769-cu ildə Amerikaya yollanan Şotlandiyalı akademik “John Witherspoon”-nun adı ilə bağlı idi. “Amerikanizm”ə böyük maraq göstərən John Witherspoon bu mövzuda bir sıra maraqlı məqalələr də təqdim etmişdi.

Bailey, Richard W. (2012). Speaking American: A History of English in the United States 20th-21st century usage in different cities.Müəllif yazır:

“Çünki bu sözlərin yerli hinduların dilindən götürüldüyü güman edilirdi. Lakin “amerikanizm”ə daxil olan bütün sözləri Amerikanın yerli əhalisi hinduların dilindən hazır şəkildə götürüldüyünü demək də düzgün olmazdı. Elə sözlər var ki, onlar amerikan həyat tərzini və əşyanı adlandırmaq üçün verilən terminlərdir. Məs, hamıya tanış olan “telephone” (telefon), “photograph” (fotoqraf) və s.bəzi başqa sözlərin köklərinin “amerikanizm” olduğu bəllidir. Məsələn, “to lunch” (cəzalandırmaq), “jazz” (caz) və s. Bəzən isə yaranmış söz hamı tərəfindən qəbul edilərək, başa düşüldükdən sonra adıləşir. Məsələn, “hue və hue and cry” (hay-küy) sözlərindəki “hue” (rəng) sözünün mənası artıq “hue və cry” sözündəki “hay-küy” mənasını vermir. Yaxud “meat” (ət) sözü “One man`s meat is another man`s posion” atalar sözündə “sweet meat” (yemək) mənasında, yəni “birinin cərəyi-əti o biri üçün zəhərdir” – mənasında işləyir.**(3-p.13-42)**

Amerikan ingiliscəsində yenis sözlərin yaranmasına təkcə yeni texnika deyil, həmçinin də yeni texnoloji dəyişikliklər zəmin yaratmışdır. Məsələn “gasoline” (benzin), “alcohol” (alkoqol, spirt) terminlərinin yaranması ilə əlaqədar bunlara aid oxlu derivativlər meydana gəlmişdir. Adamların benzinə, yaxud spirtə olan tələbatı ilə də ya da benzinin, spirtin qiymətinin qalxıb-düşməsi ilə əlaqədar terminlər yaranmışdır. Belə texnoloji dəyişikliyə dair terminlər (təyyarə və avtomobillərdə qəza və digər təhlükəsizlik texnikası ilə əlaqədar terminlər, ikinci Dünya Müharibəsi zamanı yaranmış terminlər sə s.) artırmaq da olar.

“Computer” (kompyüter, sayğac) sözü hələ ikinci Dünya Müharibəsindən əvvəl ictimaiyyətə “sayan adam” mənasında “to compute” kimi məlum idi. Hazırda həmin söz “sayan maşın” mənasında istər böyük “mainframe”, yaxud kiçik “micro-computer”-lə əlaqədar çoxlu yeni sözlər, ifadələr meydana gəlir.

Leksikoqrafların fikrincə, ingilis dilinin lüğət tərkibi öz tarixində heç bir zaman 20-ci əsrdəki kimi çoxlu dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Bütün bunların

başlıca səbəbi Birləşmiş Ştatlarda yeni sözlərin yaranması, bu ölkədə əsas etibarilə texnologiya və elmin inkişafı ilə bağlıdır.

4. David J. O'Brien, Isaac Hecker: an American Catholic (1992)

Müəlliflər öz kitablarında yazırlar: "Amerikan ingiliscəsində nə qədər təmiz söz olduğunu (yəni Amerikan ingiliscəsinin məhz özünü sözləri) heç kəs deyə bilməz. Hətta onu da demək mümkün deyil ki, Amerikan ingiliscəsində say etibarilə nə qədər söz var. Son zamanlar buraxılmış Amerikan ingiliscəsinə dair bir sıra lüğət kitablarının köməyi ilə sözlərin yaranması ilə əmələ gəlmiş dəyişiklikləri müqayisə edərək aydınlaşdırmaq mümkündür. Amerikan ingiliscəsinin lüğət tərkibindəki sözlərin say etibarilə nə qədər artdığını (p.384-388)

Veboterin lüğətinə baxdıqda görə bilərik. Amerikan söz və ifadələri artıq dildə hiss olunmaq dərəcəsinə gəldiyi zamandan etibarən "amerikanizm" haqqında mübahisələr başlandı. Əvvəlcə ingilislər amerikanlıları ingilis dilini təkrar etməkdə, on yeddinci əsrdə İngiltərədə işlənmiş sonra isə arxaikləşmiş və dilin lüğət tərkibindən çıxmış sözləri yeni "amerikanizm"-lər adı altında götürülüb nitqdə işlətmələri üstündə tənqid etməyə başlamışlar.

Ədəbiyyat:

1. English (United States) at Ethnologue (18th ed., 2015) page:29-34.
2. "Unified English Braille (UEB)". Braille Authority of North America (BANA). November 2016. Retrieved January 2017. page:112-145.
3. Bailey, Richard W. (2012). Speaking American: A History of English in the United States 20th-21st century usage in different cities. page:13-42.
4. David J. O'Brien, Isaac Hecker: an American Catholic (1992) p 384 -388.

K.Qodjaeva, Q.Karimova

AMERICANISMS IN THE VOCABULARY OF THE ENGLISH LANGUAGE AND THEIR LEXICO-SEMANTIC CHARACTERISTICS

Summary

Over three centuries, the American vocabulary has evolved entirely or partially from the British (English) word stock and has created a great impact on the development of this word stock. It was supposed that most words were taken from the native Hindu language. But all the words included in "Americanism" would not be right to say to have been taken out of the Indian language. There are words that these are the terms used to call the American lifestyle and items. It would be a mistake to call it "Americanism" immediately, unless the structure or meaning of any word resembles the British one. In this case, However, artificial means and methods could not prevent the natural development of language.

"Americanism" can be defined as a word or fixed word combination that has characteristics of the English language spoken in the United States of America. The

first and greatest contribution of American people to the English language is the need to name North American animals and plants.

In different years - in 1608 and 1612, new words such as "corn" (grain) and "catfish" (sea cat) were acquired from English and in 1609, 1613 "raccoon" (raccoon) and "moose" (American other words such as elk) were taken from the languages spoken by the Indians and became part of the vocabulary of the language.

Key words: Americanism English, form, colonial, literary norm, dictionary

К.Годжаева, Г.Каримова

«АМЕРИКАНИЗМЫ В СЛОВАРИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА»

Резюме

Более трех веков американский словарь полностью или частично эволюционировал от английского (английского) словарного запаса и оказал большое влияние на развитие этого слова. Предполагалось, что большинство слов было взято из родного индусского языка. Но все слова, включенные в «американизм», не были бы прав, если бы они были выведены из индийского языка. Есть слова, что это термины, используемые для обозначения американского образа жизни и предметов. Было бы ошибкой назвать это «американизмом» сразу, если структура или значение какого-либо слова не будет напоминать британский. В этом случае те, кто не мог преодолеть расточительность. «Американизм» можно определить как слово или устойчивое словосочетание, имеющее характеристики английского языка, на котором говорят в Соединенных Штатах Америки. Первым и величайшим вкладом американцев в английский язык является необходимость давать названия североамериканским животным и растениям. В разные годы - в 1608 и 1612 годах из английского языка были приобретены такие новые слова, как "corn" (зерно) и "catfish" (морской кот), а в 1609, 1613 годах - "raccoon" (енот) и "moose" (американские другие слова такие как лось) были взяты из языков, на которых говорили индейцы, и вошли в словарный состав языка.

Ключевые слова: американизм, английский язык, форма, колонизм, литературная норма, лексика.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.09.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.09.2024

**Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nuriyyə Rzayeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**